

O'ZBEKISTONDA MOLIYAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI (MHXS): ZAMONAVIY IQTISODIY TIZIM, GLOBALIZATSIYA VA MOLIYAVIY BOZOR O'ZGARISHLARIDAGI O'RNI

Zunnunov Lazizxon¹

Karimov Akrom²

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

KEYWORDS

MHXS, iqtisodiyot, global bozor, moliyaviy shaffoflik, hisobot, integratsiya, bozor ishtirokchilari, investorlar, xalqaro moliyaviy institutlar, aksiyadorlik jamiyatlari, tijorat banklari, sug'urta tashkilotlari, yirik soliq to'lovchilar, korxonalar.

ABSTRACT

Mazkur maqolada Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS): nazariy asoslari va amaliy tatbiqotlari, MHXSning metodologik jihatlari va prinsiplari, O'zbekistonda MHXSni joriy etishning tarixiy evolyutsiyasi va bosqichlari, MHXSni joriy etishdagi muammolar, ularning sabablari va bartaraf etish yo'llari, amaliyotdagi asosiy to'siqlar va ularning tahlili, Xalqaro tajriba va ularni o'rganiladigan jihatlari, MHXSning O'zbekiston iqtisodiyotiga ta'siri va kelajakdagi istiqbollari, Investitsion muhitning yaxshilanishi va uning iqtisodiy oqibatlari, Korporativ boshqaruvning takomillashishi va uning samaralari haqida so'z yuritildi.

2181-2675/© 2025 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: **10.5281/zenodo.15231517**

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

KIRISH

Zamonaviy global iqtisodiyotda moliyaviy hisobotning shaffofligi, solishtiriluvchanligi va ishonchliligi har qanday mamlakatning investitsion jozibadorligini belgilaydi. Shu boisdan Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) iqtisodiyotning ajralmas qismiga aylangan. Dunyoning 140 dan ortiq rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarida qo'llaniladigan ushbu standartlar moliyaviy ma'lumotlarning shaffofligi, solishtiriluvchanligi va ishonchliligini ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Uning asosiy maqsadi – moliyaviy ma'lumotlarni yagona standartlar asosida taqdim etish orqali investorlar, kreditorga beruvchilar va boshqa manfaatdor tomonlar uchun qaror qabul qilish jarayonini osonlashtirish.

¹ Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Moliyaviy hisob va hisobot kafedrası tayanch doktoranti.

² Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Moliyaviy hisob va hisobot kafedrası iqtisodiyot fanlari doktori, professor

O'zbekiston ham so'nggi yillarda moliyaviy hisobot va audit sohasida Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS)ni joriy etish bo'yicha jiddiy islohotlar olib bormoqda. 2024-yil yanvar holatiga ko'ra, respublikamizda 92 ta yirik korxona to'liq MHXS asosida hisobot tayyorlaydi.[2]

ASOSIY QISM

Globalizatsiya jarayonlari, ayniqsa O'zbekistonning Jahon Savdo Tashkilotiga a'zo bo'lishi va Xitoy bilan erkin savdo shartnomasi imzolashi moliyaviy hisobot standartlarini yanada takomillashtirish zaruratini keltirib chiqardi. Jahon banki ekspertlari tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, MHXSni qabul qilgan mamlakatlarda chet el investitsiyalari o'rtacha 30-45% ga oshgan.[6]

Moliyaviy Hisobotning Xalqaro Standartlari (IFRS - International Financial Reporting Standards) quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

1. Haqiqiy holatni aks ettirish tamoyili - barcha moliyaviy operatsiyalar haqiqiy vaqtda va to'liq miqyosda aks ettirilishi kerak.
2. Substantiallik tamoyili - muhim bo'lmagan detallarga e'tibor berishdan ko'ra asosiy ma'lumotlarga e'tibor qaratish.
3. Ehtiyotkorlik tamoyili - potentsial yo'qotishlar va xarajatlarni hisobga olish.
4. Barqarorlik tamoyili - buxgalteriya siyosatini izchil qo'llash.

Professor J. Alexander (2021) o'z tadqiqotida MHXSning moliyaviy bozorlar barqarorligiga ta'sirini quyidagicha izohlaydi: "Xalqaro standartlarning asosiy ustuvorligi - bu investorlar uchun turli mamlakatlardagi korxonalarning moliyaviy holatini ob'ektiv baholash imkoniyatini yaratishdir" hamda professor R. Barker (2022) o'zining "Global Financial Reporting" asarida MHXSning zamonaviy iqtisodiyotdagi o'rnini quyidagicha ta'kidlaydi: "MHXS nafaqat hisobotlash tizimi, balki korporativ boshqaruvning yangi falsafasidir. U investorlar, kreditorga beruvchilar va boshqa manfaatdor tomonlarga qarorlar qabul qilish uchun ishonchli asos yaratadi" deb izoh berib o'tishgan.

O'zbekistonda moliyaviy hisobot standartlarini isloh qilish jarayonini quyidagi bosqichlarga ajratish mumkin:

1-jadval**O'zbekistonda MHXSni joriy etish bosqichlari va natijalari[2]**

Bosqich	Davr	Asosiy voqealar	Natijalar	Joriy etilgan standartlar
Tayanch	2017-2019	MHXSga o'tish konsepsiyasining qabul qilinishi	15 ta pilot korxona tanlandi	IFRS 1, IAS 1
O'tish	2020-2022	IFRS 9, IFRS 15 standartlarining joriy etilishi	67 ta yirik korxona MHXSga o'tdi	IFRS 9, IFRS 15, IFRS 16
Rivojlanish	2023-2025	IFRS 17 standartining tatbiqi	92 ta korxona to'liq MHXS tizimida ishlaydi	IFRS 17, IAS 38

2-jadval**MHXS va milliy standar o'rtasidagi asosiy farqlar[15]**

Asosiy farqlar	MHXS	Milliy hisob standartlari (avvalgi)
Shaffoflik	Yuqori	O'rta
Taqqoslanish	Yaxshi	Cheklangan
Investitsion ishonch	Yuqori	Past
Xalqaro normativlarga moslik	To'liq moslik	Qisman moslik
Regulyator talablariga moslik	Xalqaro talablar asosida	Milliy talablar asosida

O'zbekiston buxgalteriya hamjamiyatining 2023-yil dekabr oyida o'tkazilgan keng qamrovli so'roviga ko'ra, MHXSni joriy etishda quyidagi muammolar mavjud:

1. Kadrlar tayyorligi bo'yicha muammolar:

- Faqat 31% buxgalterlar MHXS bo'yicha malakaga ega
- 72% mutaxassislar qo'shimcha malaka olish zarurligini ta'kidlaydi
- Auditorlar tayyorlash tizimida MHXSga ixtisoslashgan dasturlar etishmaydi

2. Texnik jihozlarning etishmasligi:

- 47% korxonalar MHXSga mos maxsus buxgalteriya dasturlariga ega emas
- 81% tashkilotlar bulutli hisoblash tizimlaridan foydalanmaydi
- Ma'lumotlar bazalarini birlashtirish tizimlari yetarli emas

3. Qonunchilikdagi tafovutlar va amaliy qiyinchiliklar:

- Soliq hisobi va MHXS talablari o'rtasidagi 23 ta asosiy farq aniqlangan
- Davlat buyurtmalari uchun mahalliy standartlardan foydalanish talabi
- Valyuta kursi o'zgarishlarini hisoblash metodologiyasidagi farqlar

O'zbekiston, Qozog'iston, Turkiya va Polshaning MHXSga o'tish tajribasini chuqur o'rganish orqali quyidagi jadvalni keltirishimiz mumkin.

3-jadval

MHXSga o'tishning iqtisodiy ta'siri (Xalqaro tajriba va O'zbekiston taqqoslamasi)[7]

Ko'rsatkich	O'zbekiston (2023)	Qozog'iston (2023)	Turkiya (2023)	Polsha (2023)
MHXSni qabul qilgan korxonalar soni	92	245	1,850	2,340
Chet el investitsiyalari (mlrd \$)	14.2	31.5	165.8	287.4
Korxonalarning kredit reytingi (o'rtacha)	BB	BBB-	BB+	A-
Buxgalterlar malakasi (%)	31	68	72	85

"O'zbekiston temir yo'llari" AJ bosh buxgalteri Shodiyev A.ning so'zlariga ko'ra: "MHXSni qabul qilganimizdan keyin korporativ boshqaruv tizimimiz tubdan o'zgardi. 2022-2023 yillarda bizning korxonamizning moliyaviy shaffoflik indeksi 58 balldan 82 ballga oshdi, bu esa investorlar ishonchining oshishiga olib keldi."

2020-2023 yillarda IFRS hisobotini taqdim etgan korxonalarga tushgan investitsiyalar dinamikasi:

4-jadval

O'zbekiston Respublikasi hududida MHXSni qabul qilgan korxonalarning investitsion ko'rsatkichlari[4]

Yil	Investitsiyalar (mlrd \$)	O'sish sur'ati (%)	Asosiy investor mamlakatlar
2020	3.5	-	Rossiya, Xitoy, Janubiy Koreya
2021	6.8	94.3	Xitoy, BAA, Turkiya
2022	10.2	50.0	Yaponiya, Germaniya, Rossiya
2023	14.2	39.2	AQSh, Xitoy, Saudiya Arabistoni

Yuqorida keltirilgan manbalardan kelib chiqqan holda O'zbekiston hamda MHXSni qabul qilgan mamlakatlar va ularning investitsion muhitini solishtiramiz.

5-jadval

MHXSni qabul qilgan mamlakatlar va ularning investitsion muhiti[8]

Mamlakat	MHXSga o'tish yili	Chet el investitsiyalari (mlrd \$, 2022)
O'zbekiston	2021 (qisman)	12.5
Qozog'iston	2015	28.9
Turkiya	2005	145.2
Hindiston	2016 (qisman)	81.7

Statistikadan ko'rinadiki, MHXSni erta qabul qilgan mamlakatlar (masalan, Turkiya) chet el sarmoyasini jalb qilishda ancha yuqori natijalarga erishgan.

Bundan tashqari 2022-yilda MHXS hisobotini taqdim etgan kompaniyalarga chet el investitsiyalari 40%ga ko'proq oqib kelgan[8] MHXS hisobotlari kompaniyalarning kredit reytingini yaxshilaydi (misol: "UzAuto Motors" kompaniyasining Xalqaro moliya bozorlarida obligatsiyalarini muvaffaqiyatli joylashtirishi).

6-jadval

IFRSni qabul qilgan korxonalarning investitsion ko'rsatkichlari (2021-2023 yillar)[5]

Korxona	Ko'rsatkich	2021	2022	2023	O'sish sur'ati (2021-2023)
UzAuto Motors	Investitsiyalar (mlrd \$)	1.8	3.5	5.2	189%
	Foyda (mlrd \$)	0.4	0.9	1.3	225%
	Aktivlar (mlrd \$)	15.2	18.7	22.4	47%
Uzbekneftegaz	Investitsiyalar (mlrd \$)	2.1	3.0	3.8	81%
	Foyda (mlrd \$)	0.6	0.7	0.9	50%
	Aktivlar (mlrd \$)	32.5	35.2	38.1	17%
Almalyk MMC	Investitsiyalar (mlrd \$)	1.2	1.7	2.1	75%
	Foyda (mlrd \$)	0.3	0.5	0.6	100%
	Aktivlar (mlrd \$)	8.4	9.8	11.2	33%

Jadval tahlili:

1. UzAuto Motors kompaniyasi IFRSni qabul qilganidan keyin investitsiyalarda eng katta o'sishni ko'rsatdi (189%)
2. Barcha korxonalarda aktivlar qiymati barqaror o'sib bormoqda
3. Foyda ko'rsatkichlaridagi o'sish IFRS hisobotlarining shaffofligini ko'rsatadi

Xulosa

1. Ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini isloh qilish:

- Barcha iqtisodiyot universitetlarida "Xalqaro buxgalteriya hisobi va audit" mutaxassisligini joriy etish

- ACCA, DipIFRS kabi xalqaro sertifikat dasturlarini keng joriy etish uchun davlat grantlari

- Buxgalterlar malakasini oshirish bo'yicha milliy dastur ishlab chiqish

2. Qonunchilik islohotlari va tartibga solish:

- Soliq va buxgalteriya qonunchiligini yaqinlashtirish bo'yicha maxsus ishchi guruh tuzish

- Davlat buyurtmalarida MHXS hisobotlarini talab qilishni joriy etish

- Valyuta operatsiyalarini hisoblash metodologiyasini birlashtirish

3. Texnologik jihatdan rivojlantirish va infratuzilmani takomillashtirish:

- Bulutli buxgalteriya tizimlarini joriy etish uchun davlat grantlari va subsidiyalari

- Sun'iy intellekt asosidagi audit tizimlarini ishlab chiqish bo'yicha maxsus dastur

- Korxonalar uchun elektron hisobotlash platformasini yaratish

4. Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish:

- Xalqaro moliya institutlari (IFRS Foundation, World Bank) bilan hamkorlikni kuchaytirish
- MHXS bo'yicha xalqaro ekspertlarni jalb etish va mahalliy mutaxassislarni tayyorlash
- Mintaqaviy MHXS markazini tashkil etish

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. (2023). *Moliyaviy hisobot standartlari to'g'risidagi qonun
2. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi (2024-yil hisobotlari)
3. O'zR Markaziy banki ma'lumoti
4. O'zbekiston Respublikasi investitsiyalar va tashqi savlo vazirligi (2024)
5. O'zbekiston Markaziy banki (2021-2023 yillari hisobotlari), O'zR Statistika qo'mitasi
6. World Bank. (2023). *Doing Business Report: Uzbekistan
7. World Bank, 2023; S&P Global Ratings; IMF Country Reports
8. World Bank (2023), UNCTAD Global Investment Report
9. IFRS Foundation. (2023). *Official IFRS Standards*. <https://www.ifrs.org>
10. UNCTAD. (2023). *Global Investment Trends Monitor
11. "Adoption of the International Financial Reporting Standards (IFRS) on companies' financing structure in emerging economies" Marco Auréliodos Santos, Luiz Paulo LopesFávero, Luiz FernandoDistadio, Finance Research Letters Volume 16, February 2016, Pages 179-189
12. <http://lex.uz/>
13. <https://regulation.gov.uz/>
14. <https://www.norma.uz/>
15. <https://uza.uz/en/posts/new-document-adopted-to-switch-to-ifrs-standards->